

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Під час наукового опрацювання в Центральному державному архіві громадських об'єднань України частини матеріалів т.зв. Празького архіву серед особистих документів відомого українського державного й громадського діяча, вченого К.Мацієвича виявлено адресовані йому листи С.Петлюри за 1920 і 1924 – 1925 рр., які є важливою часткою епістолярної спадщини видатного державного діяча України. Серед них особливу увагу привертає лист від 27 жовтня 1920 р.

То був драматичний для українських визвольних змагань час, коли, здавалося, доля знову всміхнулася українській справі. Внаслідок блискучого контрнаступу польських військ у серпні – вересні 1920 р. Червона армія відступала на схід. Під контролем Директорії УНР і українського війська опинилося майже все Поділля, населення якого виявляло прихильність до української влади. Однак раптово 18 жовтня 1920 р. між польськими і червоними військами встановлюється перемир'я, і обидві сторони розпочинають переговори про укладення миру.

Але й за цих тривожних обставин Головний отаман військ і Голова Директорії УНР С.Петлюра не втрачає притаманного йому оптимізму, намагається надати енергії діям своїх соратників. Він розробляє оперативні плани, ретельно аналізує воєнну ситуацію й міжнародне становище, прагне визначитись з можливими союзниками української справи. Про це яскраво свідчить і публікований документ.

Лист Головного отамана військ і Голови Директорії УНР С.Петлюри до свого уповноваженого в Бухаресті К.Мацієвича¹ з оцінкою військового та політичного становища і планами боротьби за самостійну Україну

27 жовтня 1920 р.

Шановний Кость Андріанович!

В відповідь на листа Вашого, переданого через Остроградського², коротко відповідаю:

а) *Військове становище.* Армія перебуває зараз в стані перемир'я, яке, як заявили деякі більшовицькі делегати, поширюється, з їх погляду, і на наш фронт. Ми маємо відомості, що більшовики перекидають свої війська на Врангеля і на нас. Армія після тяжких маршів і боїв потроху одпочиває, приводе в порядок мобілізованих, ладнає себе з господарчого боку, головним чином шие одяжу, сідла тощо. Взагалі готується до прийняття удару. Якщо буде зауважено, що більшовики мають нанести нам удар, ми будемо попереджати його. Поляки дещо присилають з допомоги технічної – аероплани, тягарові авто, чоботи, білизну, ліки санітарні тощо. Нам не вистарчає *набоїв*. Од них зараз *все* залежить. Маємо запас всього біля 600 000 рушничних – це лише для одного бою. Отже в даний момент все залежить од своєчасності тої допомоги, яку Ви можете нам дати. В п'ятницю-суботу до Кам'янця приїздить уряд і я дам розпорядження міністру Архипенку³ розпочати пересилку Вам матеріалізованої валюти в формі цукру для більш успішної реалізації Ваших заходів.

Мобілізовано нами більше як 12500 чоловік. Приступлено до організації кадрів 2 запасових бригад, нового жандармського куреня і бригади кордон-

ної охорони. Військове міністерство і Генер[альний] штаб вже переїхали до Кам'янця і приступили до роботи – деякі закупки робимо, ставимо майстерні тощо;

б) *Цивільна влада*. Потрохи організується, але почуввається млявість темпу в роботі. Можливо, що з приїздом уряду, який засів в Станіславові, як в (одне слово нерозбірливо. – А.К.), щось і тут посунемо наперед;

в) *Настрої населення*. В цілому добрі. Оголошення вільного торгу урядовим шляхом зробило і справляє добре вражіння. Надто жиди задоволені. Характерно, що скрізь жиди заявляють своє задоволення. З війська нашого, яке не робить гвалтів, погромів і насильств. Часом ширяться провокації, але боротьба з ними можлива; на жаль, наш інформаційний орган не виявляє жвавості в роботі.

г) *Плани оперативні* – мною в загальному смислі сформульовані в § а). Лінія фронту нашого проходить од околиць Літина, через ст[анцію] Комарівку, далі на східний південь од Бара, поза залізницею Бар – Могилів – до Дністра. Могилів в наших руках. В Могилеві – штаб групи Удовиченка⁴, до якої входять 3-я дивізія піша і I-а кулеметна. 27/X до Могилева виїхав полк[овник] Гулий⁵ з своїм невеличким одрядом для підняття повстання в Балтському, Рибницькому і Тираспільському повітах. Він має обняти своїм командуванням увесь південний район і має спеціальне уповноваження од мене в цій справі (на право мобілізації населення і коней в тому районі). Через спеціальних посланців увійти він має в контакт з Вами. Через Румунію йому немає вже часу їхати, бо селяни не можуть втриматись і вже відчувається потреба в умілій координації. В районі Літина оперує спеціальний повстанчеський отряд сотника Шепеля (наш). Взагалі на повстанчу акцію звернуто нами пильну увагу.

Російські виділи. Біля Мінська–Пінська оперує загін ген[ерала] Балаховича⁶ (8500 чол.). Йому допомагають англійці, висунувши як політичну фігуру Савінкова⁷. В районі Шепетівки – Старокостянтинова – отряд ген[ерала] Перемикіна (3500 чол., вся сволоч у військовому смислі). Ген[ерал] Перемикін⁸ наставлений ген[ералом] Махровим⁹ – посланцем Врангеля¹⁰ в Варшаві. Цей отряд шукає оперативного порозуміння з нами, на що я дав свою згоду. Він виконуватиме наші оперативні плани. Останні відомості про Врангеля: в ростовському напрямку большевики його поколошматили. Чи це правда?

Польща – Румунія. Маю певні відомості, що швидко між ними має наступити тісніше порозуміння. Сьогодні прибув з Варшави мій ад'ютант Доценко. На аудієнції у п. Пілсудського¹¹ останній звелів поінформувати мене, що він старатись буде вплинути на Румунію в справі передачі нам набоїв і ін[шого] майна. *Прошу взяти на увагу це.*

Мир поляків з большевиками. Ендеки* хваляться, що це їхня заслуга, що мир майже вже заключений всупереч побажанням Пілсудського; всупереч його побажанням не поставлена була на конференції в Ризі і справа УНР. Я важаю, що це вина і нашого уряду. В мир Головне командування польське не вірить: армії не мобілізує, а дає лише відпуски старшинам і козакам. На погляд польського Міністерства закорд[онних] справ (заява Сапіги), Врангель, котрого він не називає інакше, як авантюрик, буде за два місяці розтрощений большевиками. Це заявляє і Йоффе¹². М.Левицький¹³, який

сьогодні прибув з Берна до Кам'янця, передає розмову М.Залізняка¹⁴ з цим пархатим жидком: „когда мы разобьем Врангеля, тогда Франция начнет поддерживать Петлюру; это для нас опаснее, но мы будем пробовать”.

Интерес Англії до України. Англійським посольством в Польщі отримана депеша з Лондона: пильніше придивляйтесь до українців. Є відомості, що коли Красін¹⁵ в розмові з Л[лойд] Джорджем¹⁶ картав петлюрівщину як бандитизм, той перебив Красіна, заявивши, що Петлюра іде з народом своїм і що це – рух національний. Встановлено, що англійці досить поінформовані в наших справах. Характерно, що ними прислано до 150 агентів в армію Балаховича і Перемикіна для соглядатайства і поглиблення ворожнечі між ними. Чини посольства в Польщі (англійського) в інтимних розмовах не таяться з тим, що в інтересах Англії лежить розділ Росії і що українська справа пильно штудірується їхнім Міністерством закордон[них] справ. Наших старшин англійці запитували: чи підтримують „Петлюру” всі партії українські? – Це подаю як характерні рисочки поки що з напівофіційних розмов довірених людей з англійцями (у Варшаві).

Потреба – встановити зв'язок через Атаки – Могилів. Паром, по моєму наказу, поправлено. Повідоміть про це ген[ерала] Дельвіга¹⁷ для того, щоб порозумівся в справі встановлення зв'язку, а в разі потреби – і перетранспортовки майна на наш берег в цьому пункті.

Врангеліада. Я рішуче проти того, щоб Ви або адмірал Остроградський їхали до Севастополя: ясла до корів не ходять.

Умовою нашої координації повинно бути визнання нашої самостійності і уряду. В зв'язку з цим я повідомляю і уряд про свій погляд на цю справу поїздки до Криму: вона може погіршити ситуацію. Треба робити справу встановлення контакту таким чином, щоб примусити другу сторону запобігати у нас. В кожному разі, Ваша подорож справила би тяжке вражіння тут і тому од неї треба стриматись. Справу постановки питання про наше визнання Врангелем в даний момент я вважаю *conditio sine qua non*^{**}. Адже ж не виключена можливість розбиття Врангеля більшовиками, котрі, як ми думаємо, на нього в даний момент перекинуть більші сили, як на нас. Вирвавши це визнання, ми з більшими даними на успіх зможемо сподіватись реальної допомоги зброєю чи то од Франції, чи од Англії. Для мене ясно, що Франція все буде стояти за „Єдину-неділиму” і що, може б, доцільніше було б більшу увагу тепер звернути на заходи заінтересувати нашою справою Англію. З цього боку мене цікавить ваша візита до англійського посла. Що вона дала? Зрештою, я не можу не звернути Вашої уваги на ті факти, які зазначає гр[аф] Тишкевич¹⁸ в своїй ноті французькому уряду, підкреслюючи двойну гру Врангеля: а) шукання порозуміння з нами і б) альянс з моркотунівською гопкомпанією¹⁹ (текст ноти надуковано в „Укр[аїнському] слові”, ч. 32, яке Вам пересилається). Одночасно з тим звертаю Вашу увагу на інтерв'ю Маклакова²⁰ в „Віктуар”, де він між іншим заявляє, що Врангель має допомагати лише тим, хто визнає його як Верх[овного] Главнокомандуючого. Хороший Главноком, коли його Балахович не визнає! Натуральна річ, що ми ніколи верховенства Врангеля визнати не визнаємо. Далі, що це за штучка в § 2 умов про рівноправність мов? Очевидно скрита тенденція вдарити по одному з головних моторів нашої державності і будівничої нашої праці з тим, щоб розкласти нас в самій основі нашого будівничого плану. І отже, коли взяти *summa summarum*^{***} російських матеріалів з обсягу

Врангеліади, то мені здається, що з нами проводять хитру гру. Треба бути подвійно обережними і, знаючи, що без нас не обійдуться, використовувати нашу питому вагу на хитаючихся терезах російсько-французьких планів, які уділяють нам лише значіння переходною, тимчасовою сили, котру треба використати для відновлення „єдиної Росії”. Я гадаю, Кость Адріанович, що Ваша поїздка до Криму могла би дуже утруднити внутрішні наші відносини, а з боку досягнення певних реальних ефектів вона для мене стоїть під знаком запитання. Хтозна, чи Ви перетягнете на свій бік людей типу Черниша, чи вони не підведуть Вас. Я хочу зберегти Вас і Ваше ім'я чистим од закидів і тому рішуче рекомендую центр переговорів з Букарешта ні в якому разі не переносити. Одночасно в зв'язку з намічаючимися нашими операціями на півдні Врангель повинен Вам дати компенсації в формі зброї і амуніції, коли, звичайно, ті відомості, які подав в цій справі мені ган[ерал] Дельвіг, справді дійсності відповідають. Останнє для мене не є певна і безперечна річ. Я посилаю Вам копію листа (трохи сумбурного і може поверхового) П. Зайцева²¹ з Варшави про переговори з савінковськими молодцями. Факти, подані в листі, певні. Характерно, що Савінков спішно виїхав до Балаховича, бо інакше його шанси в тій армії не матимуть успіху. За Балаховичем Савінков „ухаживает”, але одночасно боїться. Характеристику Савінкова та його оточення, яке йде, але поволі будтоби на розрив з Врангелем, знайдете в листі Зайцева.

Набої! Не забувайте.

З повагою

28/X. 1920 р.

Петлюра

ПРИМІТКИ

¹ Мацієвич Кость – учений, державний і громадський діяч, 1919 р. – міністр закордонних справ і Голова уряду УНР, потім очолював дипломатичну місію УНР у Румунії. Належав до найближчого оточення С.Петлюри.

² Остроградський Михайло – контр-адмірал, у 1918 р. – командувач українського флоту, з 1919 р. – товариш міністра морських справ УНР.

³ Архипенко Євген – вчений агроном, з 1919 р. – міністр рільництва УНР.

⁴ Удовиченко Олександр – військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, у 1919 – 1920 рр. – командир Третьої Залізної стрілецької дивізії Армії УНР.

⁵ Гулий-Гуленко Андрій – полковник, а потім генерал-хорунжий Армії УНР, у Першому зимовому поході (1919 – 1920 рр.) був командиром Запорізької дивізії, потім керував українськими повстанськими загонами на півдні України, учасник Другого зимового походу (1921 р.).

⁶ Булах-Балахович Станіслав – штаб-ротмістр російської армії, у 1918 р. спочатку був командиром кавалерійського полку в Червоній армії, а потім перейшов на бік білих, дістав звання генерал-майора. Під час польсько-радянської війни 1920 р. командував білогвардійськими загонами в складі Поліської групи і 3-ї польської армії. З вересня 1920 р. діяв у заплілі більшовиків на Білорусі спільно із загонами Б.Савінкова.

⁷ Савінков Борис – один з лідерів російських соціалістів-революціонерів, письменник. Після Лютневої революції 1917 р. – комісар при Ставці Верховного головнокомандування російської армії, комісар Південно-Західного фронту. Активний ворог більшовиків. У 1920 р. керував організацією на теренах Польщі загонів С.Булах-Балаховича.

⁸ Перемикін (Пермикін) Б. – генерал-майор, один з командирів частини одеської групи денікінської армії, яка восени 1919 р. під натиском червоних відступила на терени Румунії, де була

інтернована, а потім переправлена до Польщі. Разом з генералом Бредовим мав очолити 3-ю Російську армію, яку планувалося сформувати на польських теренах.

⁹ Махров Пьотр – генерал-лейтенант, у 1919 р. – начальник військових сполучень Головнокомандувача збройними силами півдня Росії. З середини березня 1920 р. призначений начальником штабу генерала А.Денікіна, займав цю посаду і в генерала П.Врангеля, з червня того ж року – військовий представник П.Врангеля в Польщі.

¹⁰ Врангель Пьотр – один з основних керівників білого руху, генерал-лейтенант. У 1919 р. – командувач Кавказької армії, з квітня 1920 р. – Головнокомандувач збройних сил півдня Росії, з 19 серпня того ж року – правитель Півдня Росії, головнокомандувач Російської армії. У серпні – жовтні 1920 р., очікуючи масованого наступу більшовиків на Крим, зав'язав переговори з Польщею, намагався порозумітися з українськими колами різного політичного спектру (Директорія УНР, Н.Махно та інші повстанські отамани, діячі русофільської орієнтації).

¹¹ Пілсудський Юзеф – польський політичний, державний і військовий діяч. У 1918 – 1922 рр. – начальник Польської держави. Під час польсько-радянської війни 1920 р. командував польськими збройними силами.

* Члени національно-демократичної партії Польщі, яка була опозиційно настроєна до Ю.Пілсудського.

¹² Йоффе Адольф – радянський дипломат, у 1918 р. – посол РРФСР у Німеччині, в 1920 – 1921 рр. очолював російські делегації на переговорах з Латвією, Литвою, Естонією та Польщею.

¹³ Левицький Модест – письменник і громадсько-політичний діяч, у 1919 р. – радник, а потім голова дипломатичної місії УНР у Польщі.

¹⁴ Залізняка Микола – громадсько-політичний діяч і публіцист, член УПСР, у 1919 – 1920 рр. був послом УНР у Фінляндії, а потім в Австрії.

¹⁵ Красін Леонід – радянський державний діяч і дипломат, з 1920 р. – посол РРФСР у Великій Британії.

¹⁶ Ллойд Джордж Девід – англійський політичний і державний діяч, лідер Ліберальної партії. У роки Першої світової війни – міністр фінансів і міністр озброєнь, з кінця 1916 по 1922 рр. – прем'єр-міністр Великої Британії.

¹⁷ Дельвіг Сергій – генерал-полковник Армії УНР, у 1919 р. – інспектор Армії УНР, потім – голова української місії в справах перемир'я з Польщею (червень 1919 р.), очолював надзвичайну військову місію УНР у Румунії.

** *Conditio sine qua non* (лат.) – неодмінна умова.

¹⁸ Тишкевич Михайло – дипломат, публіцист. Граф, нащадок українсько-литовської магнатської родини. У 1917 р. – голова Союзу українців-католиків у Києві, в 1919 р. – голова дипломатичного представництва УНР при Ватикані, очолював українську місію на Міровій конференції в Парижі.

¹⁹ Моркотунівська гопкомпанія – йдеться про членів т.зв. Українського національного комітету – Моркотуна, Целевича й Могилянського, які наприкінці вересня 1920 р. приїздили на переговори з Врангелем до Криму, погоджуючись на автономію України в складі майбутньої Росії.

²⁰ Маклаков Василій – російський політичний і державний діяч, один з лідерів кадетів. З липня 1917 р. – посол Росії у Франції, потім входив до „ради послів”, що складалася з колишніх дипломатичних представників Росії, які репрезентували на Заході інтереси білогвардійського табору.

*** *Summa summarum* (лат.) – загальний підсумок.

²¹ Зайцев Павло – літературознавець, громадсько-політичний діяч. Член Центральної Ради, у 1920 р. – начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР.